

شناخت مشکلات هیجانی کودکان دارای اختلال‌های یادگیری با استفاده از تست نقاشی خانه - درخت - آدم (HTP) و تست آدم (DAP) در مقایسه با کودکان عادی

آسیه سادات سیدعلی لواسانی / کارشناس ارشد روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی

چکیده

پژوهش حاضر باهدف شناخت مشکلات هیجانی کودکان دارای اختلال‌های یادگیری (اضطراب، افسردگی، پرخاشگری، تکانشگری و ناسازگاری) در مقایسه با کودکان عادی انجام پذیرفت که برای این منظور از تست ترسیم آدم DAP و تست خانه - درخت - آدم HTP استفاده شد.

برای این منظور گروه نمونه‌ای به حجم ۱۲۰ نفر دختر و پسر (۶۰ کودک عادی و ۶۰ کودک ناتوان در یادگیری) که در مقطع ابتدایی شهر تهران مشغول به تحصیل بودند، با روش نمونه‌گیری تصادفی چند مرحله‌ای انتخاب شد. نتایج به دست آمده نشانگر آن بود که در برخی از شاخص‌های پرخاشگری (اندازه خیلی بزرگ آدم و تحریف به صورت ترسیم نامناسب اجزاء) شاخص‌های افسردگی (تقلیل اعضاء) شاخص‌های تکانشگری (عدم رعایت تناسب، حذف کلی اجزای مهم و نامناسب کشیدن شانه‌ها) و شاخص‌های ناسازگاری (کیفیت کلی ضعیف)، در بین دو گروه تفاوت معنادار دیده شد. ضمناً در مقایسه نمره کلی ۵ شاخص اصلی تنها در

نمره کلی افسردگی تست آدم و نمره کلی پرخاشگری و افسردگی تست خانه - درخت - آدم در دو گروه کودکان عادی و ناتوان در یادگیری به تفکیک جنس تفاوت معنادار دیده شد.

مقدمه

کودکان دارای اختلال‌های یادگیری گروهی از کودکان استثنایی هستند که ظاهری طبیعی و هوشبهری نزدیک به بهنجار و گاه بالاتر از بهنجار دارند. حدود ۱۰ درصد کودکان مبتلا به این ناتوانی هستند.

بیش از یک قرن است که متخصصان علوم تربیتی، روان‌شناسی و گفتاردرمانی در پی تشخیص و درمان این قبیل کودکان بوده‌اند. برای به دست آوردن تصویر دقیق از جهان درونی کودک و به ویژه کودکان دارای اختلال یادگیری، باید راهی انتخاب شود که از مقاومت‌ها و دفاع‌های ناهشیار پیشگیری شود. بنابراین از دیدگاه روان تحلیل‌گری یک رویکرد غیرمستقیم مانند استفاده از نقاشی‌های فرافکن امری اساسی است. فرد از طریق خلق آثار نمادین،

گرفته شده است. چه این روش امکان نزدیک تر شدن به کودک و پاسخگویی به سؤال‌هایی را که وی توانایی بیان آنها را ندارد، فراهم می‌سازد.

بیان مسأله

نقاشی کودک به ما نشان می‌دهد که وی خود را چگونه می‌بیند، چگونه متحول می‌شود و چگونه با جهان پیرامون خویش ارتباط برقرار می‌کند. نقاشی به منزله‌ی فرافکنی روان شناختی جهان کودکانه، در فراسوی لذتی که برای کودک ایجاد می‌کند، آشکار کننده‌ی تمامی شخصیت اوست (دادستان، ۱۳۸۳).

آزمون نقاشی آدم در اصل توسط مک اور^۱ (۱۹۴۹) تدوین شد ولی توسط همرا^۲ (۱۹۵۸)، هندلر^۳ (۱۹۸۵)، اوربان^۴ (۱۹۶۳)، و کوپیتز^۵ (۱۹۶۸ و ۱۹۸۴) گسترش یافت. آزمون نقاشی آدم مک اور، نقاشی‌های فرافکن را از سنجش شناختی فراتر برد و در جهت تفسیر شخصیت گسترش داد. او بر مبنای مشاهده‌های بالینی و قضاوت‌های شهودی فرضیه‌هایی را تدوین کرد.

باک^۶ با تدوین آزمون خانه - درخت - آدم این نظریه را مطرح کرد که شخص علاوه بر مفهومی که به تصویر انسان می‌دهد، برای خانه و درخت نیز معنایی قابل است.

درخت، خانه یا آدمک هر یک به منزله‌ی تجسم رمزی و ناهشیار شخصیت کودک هستند و تعادل عاطفی و طراز عقلی وی را نشان می‌دهند (دادستان، ۱۳۸۳).

با توجه به نقاشی کودکان و با تأکید بر ویژگی‌هایی که در تست نقاشی آدم و آزمون خانه - درخت - آدم وجود دارد و همچنین با ذکر

مضمون‌ها، پویایی‌ها و نگرش‌های مهمی را به تصویر می‌کشد. نظریه‌ی روان تحلیل‌گری همچنین فرض می‌کند که نه تنها این بیان نمادین امکان پذیر است، بلکه ادراک‌ها و پاسخ‌های فرد به جهان خود نیز عملاً بر اساس ویژگی‌ها و نیروهای درونی تعیین می‌شوند. وقتی از شخصی خواسته شود یک محرک بدون ساخت را تفسیر کند، جلوه‌های این پویایی‌های درونی که در مورد هر فرد ویژگی‌های خاص خود را دارد، به احتمال زیاد به وقوع می‌پیوندد. چنان که همین امر هنگامی که شخص روی یک برگ کاغذ سفید نقاشی می‌کند نیز جلوه‌گر می‌شود. این فرافکنی جنبه‌های درونی، به احتمال زیاد تصورهای ذهنی، احساس‌ها، افکار و خاطرات اضطراب‌انگیز را شامل می‌شود. فهم این فرافکنی‌ها بالقوه می‌تواند زمینه‌ها، تعارض‌ها و پویایی‌های درونی شخص را آشکار سازد (مارنات، ترجمه‌ی شریفی و نیکخوا، ۱۳۸۲).

نقاشی به منزله‌ی فرافکنی (روان‌شناختی)

جهان کودکانه، در فراسوی لذتی که برای کودک

ایجاد می‌کند، آشکار کننده‌ی تمامی

شخصیت اوست

کودک همه‌ی مسایل زندگی خود را به واسطه‌ی نقاشی به تجربه در می‌آورد، خود را می‌آزماید و «من» خویش را بنا می‌کند. نقاشی به منزله‌ی فرافکنی ناهشیار، با هدف شناخت شخصیت و حل مشکلات روانی کودکان به کار

دانستن مسایل و ویژگی‌های خاص هر گروه از کودکان، نخست قادر به تشخیص آنها از میان سایر کودکان شود و دیگر آنکه به ارایه راه حل‌ها و راهنمایی‌های مناسب جهت رفع و یا حداقل بهبود مشکلات این دسته از کودکان کمک کند.

با توجه به این مسئله که بسیاری از کودکان دارای اختلال یادگیری مضطرب، نامطمئن، بی اختیار و سرکش هستند و به دنبال شکست‌های پی در پی دچار ناکامی شده‌اند که موجب منزوی شدن و یا پرخاشگر شدن آنها می‌شود. اگر کودکی در محرومیت عاطفی طولانی قرار گیرد، مبانی روانی و حتی شاید فیزیولوژیکی یادگیری در وی به طور نامطلوبی صدمه می‌بیند (والاس و مک لافلین، ترجمه منشی طوسی، ۱۳۷۶).

مطالعاتی که در زمینه‌ی دانش‌آموزان دارای اختلال‌های یادگیری در ایران صورت گرفته کمتر به بعد مسایل عاطفی و اجتماعی آنان پرداخته‌اند و به دلیل اینکه این دانش‌آموزان از لحاظ عاطفی - اجتماعی صدمه می‌بینند و عزت‌نفس آنان پایین می‌آید مشکلات آنان را افزون می‌نماید و موجب می‌شود که آنان علاوه بر اختلال‌های یادگیری، مشکلات اجتماعی و رفتاری هم پیدا کنند و به همین سبب ممکن است که اطرافیان آنان را طرد کنند و در نتیجه اگر در درمان این دانش‌آموزان به مسایل عاطفی - اجتماعی آنان نپردازیم، فقط مشکلات شناختی و یادگیری آنها را برطرف ساخته‌ایم اما مشکلات عاطفی - اجتماعی آنان باقی می‌ماند.

این مطلب که، اختلال‌های یادگیری غالباً در پیشرفت کودک در مدرسه وضع دردناکی پیش می‌آورد و در برخی موارد به ضعف روحیه، احترام به نفس پایین، احساس ناکامی مزمن و روابط ضعیف با هم‌تاها منجر می‌شود. همچنین اختلال‌های یادگیری با خطر بالاتر ابتلا به اختلال‌های همراه از جمله اختلال بیش‌فعالی، کمبود توجه، اختلال‌های ارتباطی، اختلال‌های سلوک و اختلال‌های افسردگی همراه هستند. داده‌ها حاکی از آن است که تا ۲۵ درصد کودکان مبتلا به اختلال خواندن مبتلا به بیش‌فعالی هستند و کودکان مبتلا به اختلال نوشتن تصور می‌شود در خطر بالاتر مشکلات اجتماعی قرار دارند و برخی از آنها دچار ضعف احترام به نفس و علایم افسردگی می‌گردند (کاپلان - سادوک، ترجمه‌ی پورافکاری، ۱۳۸۲).

به این ترتیب سؤال اصلی پژوهش حاضر آن است که آیا می‌توان با توجه به شاخص‌های فرافکن نقاشی آدم و نقاشی خانه - درخت - آدم، در کودکان دارای مشکلات یادگیری شاهد اختلال‌های عاطفی - هیجانی بود؟ به عبارت دیگر آیا می‌توان وجود اختلال‌های عاطفی - هیجانی (مانند پرخاشگری، افسردگی، اضطراب، تکانشگری و ناسازگاری) در کودکان دارای مشکلات یادگیری را با استناد بر شاخص‌های فرافکن نقاشی آنها و مقایسه با نقاشی‌های کودکان عادی شناسایی و بررسی کرد.

اهداف پژوهش

اهمیت این دسته از پژوهش‌ها در آن است که با شناخت عمیق‌تر و بیشتر کودکان و

دارای مشکلات یادگیری تفاوت دارد.
۷. میزان شاخص‌های ناسازگاری در نقاشی DAP و HTP در کودکان عادی و کودکان دارای مشکلات یادگیری تفاوت دارد.

روش

طرح پژوهش

طرح پژوهش از نوع علی-مقایسه‌ای است. در پژوهش علی-مقایسه‌ای یا پس‌رویدادی پژوهشگر به جای ایجاد یا اجرای آزمایش، پس از وقوع آن رویداد که بیشتر به صورت طبیعی رخ داده است، به پژوهش درباره‌ی آن می‌پردازد. در این طرح‌ها پژوهشگر سعی می‌کند حاصل این آزمایش یا رخداد را با علل وابسته به آن مربوط سازد. در این طرح‌ها متغیر مستقل در بطن آزمایش انجام شده نهفته است و دستکاری و تغییر آن امکان‌پذیر نیست (دلاور، ۱۳۷۵).

جامعه آماری، گروه نمونه و روش

نمونه‌گیری

جامعه‌ی آماری پژوهش حاضر عبارت است از کلیه دانش‌آموزان دختر و پسر عادی و دانش‌آموزان دارای اختلال یادگیری (۱۱-۷) ساله‌ی شهر تهران که در سال تحصیلی ۸۵-۸۴ در مدارس ابتدایی مشغول به تحصیل بوده‌اند.

روش نمونه‌گیری عبارت است از روش تصادفی چند مرحله‌ای، به این ترتیب که ابتدا دو منطقه ۶ و ۱۵ انتخاب شد و از هر یک از این مناطق دو مدرسه انتخاب شد (یک مدرسه

علاوه بر این در تشخیص اولیه باید ویژگی‌های رفتار عاطفی-اجتماعی دانش‌آموزان را در نظر بگیریم، زیرا گاهی اختلال‌های یادگیری با مسایل عاطفی-اجتماعی خود را نشان می‌دهد و اما اگر با ویژگی‌های رفتاری این دانش‌آموزان آشنا نباشیم ممکن است تشخیص اشتباه بدهیم (مثلاً با کودکان بیش‌فعال آنها را یکی بدانیم). بنابراین شناخت رفتار عاطفی-اجتماعی دانش‌آموزان دارای مشکلات یادگیری، هم در تشخیص و هم در درمان ضرورت می‌یابد.

فرضیه‌های پژوهش

فرضیه‌های این پژوهش شامل موارد زیر می‌باشد:

۱. شاخص‌های مربوط به ترتیب کشیدن سه جزء در نقاشی HTP در کودکان عادی و کودکان دارای مشکلات یادگیری تفاوت دارد.
۲. شاخص‌های مربوط به فاصله سه جزء در نقاشی HTP در کودکان عادی و کودکان دارای مشکلات یادگیری تفاوت دارد.
۳. میزان شاخص‌های اضطراب در نقاشی DAP و HTP در کودکان عادی و کودکان دارای مشکلات یادگیری تفاوت دارد.
۴. میزان شاخص‌های پرخاشگری در نقاشی DAP و HTP در کودکان عادی و کودکان دارای مشکلات یادگیری تفاوت دارد.
۵. میزان شاخص‌های افسردگی در نقاشی DAP و HTP در کودکان عادی و کودکان دارای مشکلات یادگیری تفاوت دارد.
۶. میزان شاخص‌های تکانشگری در نقاشی DAP و HTP در کودکان عادی و کودکان

تصویر به صورت داستانی یکپارچه و تعاملی در می‌آید.

روش اجرا

روش اجرای آزمون این گونه بوده است که یک برگ کاغذ A4، مداد پاکن، مداد مشکی و مداد تراش در اختیار هر دانش آموز قرار گرفت و پژوهشگر از آنها خواست که در ابتدا روی یک صفحه کاغذ یک آدم را نقاشی کنند و بعد در روی یک برگ کاغذ دیگر یک خانه، یک درخت و یک آدم را نقاشی کنند. کاغذ A4 در ابتدا به صورت عمودی (برای DAP) و بعد افقی (برای HTP) رو به روی هر دانش آموز قرار گرفت و در هنگام اجرا آزماینده هر گونه رفتار مربوطه را یادداشت کرد. سپس بر اساس معیارهای مشخص شده برای هر نقاشی، نمره گذاری شد.

روش تحلیل آماری داده ها

الف) آمار توصیفی: در پژوهش حاضر در آمار توصیفی از فراوانی و درصد فراوانی داده‌ها استفاده شده است. توزیع‌های فراوانی با آن که اساساً برای مقاصد توصیفی به کار می‌رود، می‌توان آنها را برای مقاصد دیگر پژوهش نیز مورد استفاده قرار داد.

می‌توان در این باره بررسی کرد که آیا دو یا چند توزیع به اندازه‌ی کافی شباهت دارد که بتوان آنها را با یکدیگر ترکیب کرد و از ترکیب آنها توزیع واحدی به دست آورد و یا می‌توان در مطالعه پیشداوری درباره‌ی نواحی مختلف یا گروه‌های مختلف از آن استفاده کرد (هومن، ۱۳۸).

ابتدایی دخترانه، یک مدرسه عادی پسرانه و دو مرکز اختلال یادگیری). سپس از هر مدرسه ۵ کلاس و به طور تصادفی از هر کلاس ۶ دانش آموز برای گروه نمونه‌ی مورد مطالعه برگزیده شدند.

از این جامعه، ۴ گروه شامل ۱۲۰ دانش آموز، ۳۰ دانش آموز دختر عادی، ۳۰ دانش آموز پسر عادی، ۳۰ دارای اختلال یادگیری و ۳۰ دانش آموز پسر دارای اختلال یادگیری انتخاب شدند که در دو منطقه ۶ و ۱۵ شهر تهران مشغول به تحصیل و آموزش بودند.

ابزار پژوهش

برای شناخت مشکلات هیجانی کودکان دارای اختلال‌های یادگیری از آزمون نقاشی خانه-درخت - آدم (HTP) و آزمون نقاشی آدم (DAP) استفاده گردید.

آزمون نقاشی آدم (DAP) در اصل توسط مک اور (۱۹۴۹) تدوین شد. آزمون نقاشی آدم مک اور نقاشی‌های فرافکن را از سنجش شناختی فراتر برد و در جهت تفسیر شخصیت گسترش داد. آزمون (HTP) بالقوه این مزیت را به آزمون (DAP) دارد که نه تنها نقاشی انسان را شامل می‌شود، بلکه همچنین با افزایش تعداد اشیایی که آزمودنی آنها را نقاشی می‌کند حوزه‌های بیشتری برای تفسیر فراهم می‌شود. اگر خانه - درخت - و آدم همگی روی یک صفحه کاغذ کشیده شوند، چنان که برنز و کانمن (۱۹۷۰، ۱۹۷۲) و برنز (۱۹۸۷) توصیه کرده‌اند، در این صورت

ضمن اینکه داده های توصیفی نمایانگر این نکته است که در هر گروه بیشترین گرایش به ترسیم خانه به عنوان اولین جزء نقاشی HTP و ترسیم آدم به عنوان آخرین جزء نقاشی HTP بود.

باتوجه به فرضیه شماره ۲ نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها بیانگر این نکته بود که بین دو گروه کودک کان عادی و اختلال یادگیری تنها در یک شاخص (آدم وسط) تفاوت معناداری وجود دارد (فای = ۰/۱۹۳-).

باتوجه به فرضیه شماره ۳ نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها بیانگر این نکته بود که بین دو گروه کودک کان عادی و اختلال یادگیری از لحاظ شاخص‌های اضطراب تفاوت معناداری وجود ندارد.

باتوجه به فرضیه شماره ۴ نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها بیانگر این نکته بود که بین دو گروه کودک کان عادی و اختلال یادگیری تنها در دو شاخص (اندازه خیلی بزرگ آدم و تحریف) تفاوت معناداری وجود دارد.

باتوجه به فرضیه شماره ۵ نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها بیانگر این نکته بود که بین دو گروه کودک کان عادی و اختلال یادگیری تنها در رابطه با شاخص تقلیل اعضاء تفاوت معناداری وجود دارد. باتوجه به فرضیه شماره ۶ نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها بیانگر این نکته بود که بین دو گروه کودک کان عادی و اختلال یادگیری تنها در رابطه با شاخص‌های عدم رعایت تناسب، حذف کل اجزای مهم و نامناسب کشیدن شانه‌ها تفاوت معناداری وجود دارد.

باتوجه به فرضیه شماره ۷ نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها بیانگر است که بین دو گروه کودک کان

(ب) آمار استنباطی: در پژوهش حاضر از آزمون "خی دو" و آزمون Z برای مقایسه دو نسبت مستقل استفاده شده است (دلاور، ۱۳۸۰).

یافته‌های پژوهش

داده‌های این پژوهش شامل مقایسه‌ی شاخص‌های اضطراب (۷ شاخص)، شاخص‌های پرخاشگری (۱۱ شاخص)، شاخص‌های افسردگی (۷ شاخص)، شاخص‌های ناسازگاری (۶ شاخص) در نقاشی آدم کودکان دارای اختلال‌های یادگیری و کودکان عادی و همچنین شاخص‌های خانه (۱۴ شاخص)، شاخص‌های درخت (۳۱ شاخص)، شاخص‌های ترتیب کشیدن سه جزء (۳ شاخص) و شاخص‌های فاصله‌ی سه جزء از یکدیگر (۶ شاخص) در نقاشی خانه - درخت - آدم (HTP) کودکان دارای اختلال‌های یادگیری و کودکان عادی است. لذا به منظور توصیف داده‌های پژوهش حاضر از محاسبه فراوانی و فراوانی درصدی بهره گرفته شده است و برای تحلیل استنباطی داده‌های این پژوهش نیز از آزمون خی دو و آزمون مقایسه‌ی نسبت یک صفت در دو جامعه مستقل (Z) جهت بررسی تفاوت شاخص‌های مذکور در نقاشی آدم (DAP) و خانه - درخت - آدم (HTP) کودکان دارای اختلال‌های یادگیری و عادی استفاده شده است.

باتوجه به فرضیه شماره ۱ نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها بیانگر این نکته بود که بین دو گروه کودک کان عادی و اختلال یادگیری از لحاظ شاخص‌های مذکور تفاوت معناداری وجود ندارد.

علایم اضطراب، افسردگی، پرخاشگری، ناسازگاری و تکانشگری به تفکیک جنس در هر گروه به طور جداگانه برای هریک از دو تست DAP و HTP پرداخته شد و تحلیل آماری این بخش با کمک آزمون خی دو انجام شد که نتایج آن در جدول شماره (۱) درج شده است.

عادی و اختلال یادگیری تنها در رابطه با شاخص کیفیت کلی ضعیف (کیفیت هنری، دقت و صحت) تفاوت معناداری وجود دارد.

همچنین در این پژوهش به منظور ارزیابی بیشتر ۵ فرضیه‌ی آخر پژوهش، به مقایسه‌ی نمرات کلی حاصل از مجموع نمرات شاخص‌ها برای هریک از

جدول (۱) محاسبه مقادیر خی دو برای مقایسه‌ی نمرات کلی شاخص‌های اضطراب، پرخاشگری، افسردگی، تکانشگری ناسازگاری بین دو گروه عادی و دارای مشکلات یادگیری بر حسب جنس در هریک از دو آزمون DAP و

HTP

HTP		DAP		تست HTP و DAP شاخص‌های آماری	شاخص‌ها
سطح معناداری	خی دو	سطح معناداری	خی دو		
-	۰/۴۱	-	۰/۱۵		۱- اضطراب
*	۱۵/۸۷	-	۲/۶۴۸		۲- پرخاشگری
*	۲۰/۳۷	*	۷/۶۹۲		۳- افسردگی
-	۰/۲۸۸	-	۰/۱۰۳		۴- تکانشگری
-	۰/۷۰۱	-	۰/۱۶۴		۵- ناسازگاری

* سطح معناداری را نشان می‌دهد. ($\alpha > ۰/۰۱$ و $۰/۰۵$).

جدول شماره (۲) مقایسه مقادیر خی دو و Z برای شاخص ترتیب کشیدن سه جزء تست HTP در دو گروه

کودکان عادی و دارای اختلال‌های یادگیری

سطح معناداری Z	خی دو	شاخص‌های آماری
		شاخص ترتیب کشیدن سه جزء
		ترتیب کشیدن
۰/۰۹۵	۳/۷۳	۱- اول خانه
۰/۱۵۳	۲/۹۱۱	۲- اول درخت
۱	۱/۰۹	۳- اول آدم

جدول شماره (۳) مقایسه مقادیر خی دو و Z برای شاخص فاصله سه جزء از یکدیگر در تست HTP در دو گروه کودکان عادی و دارای مشکلات یادگیری

سطح معناداری Z	خی دو	شاخص های آماری
		شاخص ترتیب کشیدن سه جزء
۰/۰۵*	۴/۴۵	فاصله سه جزء از یکدیگر ۱- آدم وسط
۰/۷۱۱	۰/۳۱۰	۲- درخت وسط
۰/۵۵	۰/۶۳۵	۳- خانه وسط
۰/۵۷۶	۰/۵۵	۴- آدم نزدیک به درخت
۱	۰/۰۴۳	۵- آدم نزدیک به خانه
۰/۱۱۴	۳/۷۹۲	۶- آدم با فاصله از دو جزء دیگر

جدول شماره (۴) مقایسه مقادیر خی دو و Z برای شاخص اضطراب در دو گروه کودکان عادی و دارای اختلال یادگیری

سطح معناداری Z	خی دو	شاخص های آماری
		شاخص اضطراب
۰/۴۹۱	۱/۰۸۱	اضطراب ۱) خطوط نازک، ناقص و با شتاب
۱	۰/۰۵۰	۲) افزودن جزئیات اضافی
۱	۰/۱۰۰	۳) سایه زدن خیلی تیره یا روشن
۰/۰۷۱	۴/۱۸۳	۴) تحریفهای خفیف
۰/۶۰۲	۰/۶۱۷	۵) پاهای کوچک و ناستوار
۰/۴۳۹	۱/۳۶۵	۶) دهان خطی، نامنظم و واجد خنده ای عصبی
۱	۰/۰۰۰	۷) استفاده از مداد پاک کن
۱	۰/۰۰۰	۸) دست های زیاد از هم باز

جدول شماره (۵) مقایسه مقادیر خی دو و Z برای شاخص پرخاشگری در دو گروه کودکان عادی و دارای مشکلات یادگیری

سطح معناداری Z	خی دو	شاخص های آماری
		شاخص پرخاشگری
		پرخاشگری
۰/۵۱۸	۰/۷۴۵	(۱) خطوط خیلی محکم و پررنگ
۰۰۰°	۱۴/۱۳۵	(۲) اندازه خیلی بزرگ آدم
۱	۰/۱۰۲	(۳) لب های پهن و کلفت
۰/۰۳°	۵/۸۸۶	(۴) تحریف، محل نامناسب اجزاء
۱	۰/۳۴۲	(۵) تحریف، عدم اتصال اجزاء
۱	۰/۱۲۰	(۶) ترسیم سلاح یا اجسام تیز و برنده
۱	۰/۳۴۲	(۷) پاهای زیاد از هم باز

جدول شماره (۶) مقایسه مقادیر خی دو و Z برای شاخص افسردگی در دو گروه کودکان عادی و دارای اختلال های یادگیری

سطح معناداری Z	خی دو	شاخص های آماری
		شاخص افسردگی
		افسردگی
۰/۶۹۳	۰/۲۱۱	(۱) اندازه نقاشی کوچک و ریز (آدم)
۰/۶۷۷	۰/۳۹۱	(۲) محل نقاشی، حاشیه و پایین کاغذ
۰/۴۹۶	۱/۰۲۶	(۳) حذف دهان
۰/۰۴*	۵/۱۷۵	(۴) تقلیل اعضاء
۰/۲۴۴	۳/۰۷۷	(۵) قالبی، بی هویتی، دراز و لاغر بودن آدم
۰/۳۲۲	۱/۷۴۵	(۶) بازوهای کوتاه یا پنهان شده
۱	۰/۰۰۰	(۷) بازوهای چسبیده به تنه

* معنادار بودن شاخص را نشان می دهد. (فای = ۰/۳۴۳)

جدول شماره (۷) مقایسه مقادیر خی دو و Z برای شاخص تکانشگری در دو گروه کودکان عادی و دارای مشکلات یادگیری

سطح معناداری Z	خی دو	شاخص های آماری شاخص تکانشگری
		تکانشگری
۰/۲۶۹	۱/۹۰۵	(۱) حذف موارد خاص
۱	۰/۰۸۶	(۲) گرایش به سمت چپ آدم
۰/۰۰۳*	۹/۷۵۵	(۳) عدم رعایت تناسب
۱	۰/۰۰۰	(۴) محتوای پرخاشگرانه
۰/۰۱۹*	۵/۳۳۷	(۵) حذف کلی اجزای مهم
۰/۰۷۵	۴/۲۲۷	(۶) صرف زمان اندک
۰/۰۰۴*	۸/۲۸۲	(۷) نامناسب کشیدن شانه ها

* (فای = ۰/۲۸۵ و فای = ۰/۲۲۰ و فای = ۰/۲۷۵)

جدول شماره (۸) مقایسه مقادیر خی دو و Z برای شاخص ناسازگاری در دو گروه کودکان عادی و دارای مشکلات یادگیری

سطح معناداری Z	خی دو	شاخص های آماری شاخص ناسازگاری
		ناسازگاری
۰/۱۱۴	۳/۳۵۸	(۱) ساده سازی سر
۰/۳۹۴	۱/۲۹۴	(۲) ساده سازی بدن
۰/۰۰۴*	۹/۲۵۹	(۳) کیفیت کلی ضعیف، کیفیت هنری، دقت و صحت
۰/۲۲۰	۲/۱۶۰	(۴) موارد حذف شده: پنجه ها، ران، ساق و بازوها
۰/۲۰۰	۲/۳۵۳	(۵) تحریف
۰/۲۴۴	۳/۰۷۷	(۶) عدم توازن عمودی در ایستادن

* (فای = ۰/۲۷۵)

بحث

مشاهده شد که بین کودکان دارای مشکلات یادگیری و عادی از لحاظ علاقه به احساس تعلق داشتن و مورد نوازش قرار گرفتن و یا نیازهای بدنی به لحاظ آماری تفاوتی وجود ندارد.

شاخص‌های مربوط به فاصله سه جزء از یکدیگر:

الف) نقاشی کودکان عادی و اختلال یادگیری در شاخص آدم وسط تفاوت معناداری را نشان دادند که این تفاوت به نفع عدم وجود اختلال در کودکان عادی است. بنابراین کودکان دارای مشکلات ویژه یادگیری کمتر از کودکان عادی نقش حمایت کننده دارند و احتمالاً در روابط خود با والدین مشکلات بیشتری از کودکان عادی دارند، ضمن آن که این مورد در پژوهش مرویان حسینی (۱۳۷۵) و مک کینی (۱۹۷۸) تایید شده است.

شاخص‌های مربوط به اضطراب:

نقاشی کودکان عادی و اختلال یادگیری در شاخص‌های اضطراب تفاوت معناداری را نشان ندادند و همچنین نقاشی آدم (DAP) و (HTP) کودکان عادی و اختلال یادگیری بر حسب جنسیت در نمره کلی اضطراب تفاوت معناداری را نشان نداد. بنابراین با توجه به اینکه نمره کلی اضطراب در گروه کودکان دارای مشکلات یادگیری بیشتر از کودکان عادی است، اما نتایج آماری در هر دو تست DAP و HTP تفاوت معناداری را در این شاخص بر حسب جنسیت در دو گروه نشان نداد.

پژوهش حاضر بر این هدف بود که به این سؤال پاسخ دهد، که آیا بین کودکان دارای اختلال یادگیری و کودکان عادی از لحاظ شاخص‌های عاطفی-هیجانی تست نقاشی آدم (DAP) و خانه-درخت-آدم (HTP) تفاوت وجود دارد؟ این شاخص‌ها شامل شاخص‌های مربوط به ترتیب کشیدن سه جزء در نقاشی (HTP)، شاخص‌های مربوط به فاصله‌ی سه جزء از یکدیگر در نقاشی (HTP)، شاخص‌های پرخاشگری، اضطراب، افسردگی، تکانشگری و ناسازگاری بوده است.

برای رسیدن به این منظور پژوهشگر ابتدا شاخص‌های مربوط به ترتیب کشیدن سه جزء، فاصله‌ی سه جزء از یکدیگر و شاخص‌هایی را که نشان دهنده‌ی اضطراب، پرخاشگری، افسردگی، تکانشگری و ناسازگاری بودند را از منابع ذکر شده اتخاذ کرده و سپس شاخص‌های تأیید نشده و تأیید شده را جدا نمود.

اینک به بررسی هر کدام از شاخص‌ها به طور جداگانه می پردازیم:

شاخص‌های مربوط به ترتیب کشیدن سه جزء:

نقاشی کودکان عادی و اختلال یادگیری در شاخص‌های اول خانه، اول درخت و اول آدم تفاوت معناداری را نشان ندادند. ضمن این که در هر دو گروه بیشترین گرایش به ترسیم خانه به عنوان اولین جزء نقاشی HTP و ترسیم آدم به عنوان آخرین جزء نقاشی HTP بود، بنابراین

شاخص‌های مربوط به پرخاشگری:

الف) نقاشی کودکان عادی و اختلال یادگیری در شاخص‌های اندازه خیلی بزرگ آدم و تحریف، محل نامناسب اجزاء تفاوت معناداری را نشان دادند.

ب) نقاشی خانه - درخت - آدم (HTP) کودکان عادی و اختلال یادگیری برحسب جنسیت در نمره‌ی کلی پرخاشگری تفاوت معناداری را نشان داد.

بنابراین با توجه به اینکه نمره‌ی کلی پرخاشگری در گروه دارای مشکلات یادگیری بیشتر از گروه عادی است، نتایج آماری در تست HTP این نکته را تأیید کرد.

شاخص‌های مربوط به افسردگی:

الف) نقاشی کودکان عادی و اختلال یادگیری در شاخص‌های تقلیل اجزاء تفاوت معناداری را نشان دادند.

ب) نقاشی آدم (DAP) کودکان عادی و اختلال یادگیری برحسب جنسیت در نمره‌ی کلی افسردگی تفاوت معناداری را نشان داد. ج) نقاشی خانه - درخت - آدم (HTP) کودکان عادی و اختلال یادگیری برحسب جنسیت در نمره‌ی کلی افسردگی تفاوت معناداری را نشان داد.

بنابراین همان‌طور که نمره‌ی کلی افسردگی در کودکان دارای مشکلات یادگیری بیشتر از کودکان عادی است، نتایج آماری در هر دو تست DAP و HTP این نتیجه را تأیید کرد و تفاوت معناداری را در این شاخص برحسب جنسیت در دو گروه نشان داد.

شاخص‌های مربوط به تکانشگری:

الف) نقاشی کودکان عادی و اختلال یادگیری در شاخص‌های عدم رعایت تناسب، حذف کلی اجزای مهم و نامناسب کشیدن شانه‌ها تفاوت معناداری را نشان دادند.

ب) با توجه به اینکه نمره‌ی کلی تکانشگری در گروه کودکان دارای مشکلات یادگیری بیشتر از کودکان عادی است، اما نتایج آماری در هر دو تست DAP و HTP تفاوت معناداری را در این شاخص برحسب جنسیت در دو گروه نشان نداد.

شاخص‌های مربوط به ناسازگاری:

الف) نقاشی کودکان عادی و اختلال یادگیری در شاخص کیفیت کلی ضعیف و (کیفیت هنری، دقت و صحت) تفاوت معناداری را نشان دادند.

ب) با توجه به اینکه نمره‌ی کلی ناسازگاری در گروه کودکان دارای مشکلات یادگیری بیشتر از کودکان عادی است، اما نتایج آماری در هر دو تست DAP و HTP تفاوت معناداری را در این شاخص برحسب جنسیت در دو گروه نشان نداد.

این بررسی نشان می‌دهد که نقاشی روشی است که امکان نزدیک تر شدن به کودک و پاسخگویی به سؤال‌هایی که وی توانایی بیان آنها را ندارد، فراهم می‌کند و همین‌طور متوجه می‌شویم که صحبت کردن در مورد نقاشی نیازمند بررسی‌های بیشتر و دقیق‌تری است.

همچنین باید توجه داشت که وجود اختلال

میزان علاقه به ترسیم مورد بررسی و توجه قرار نگرفتند.

۳. مخالفت برخی از کودکان و یا والدین آنها در ترسیم موضوع‌هایی که پژوهشگر خواستار ترسیم آنها شد یکی از مشکلات و محدودیت‌های پژوهش حاضر بود.

پیشنهادها

پیشنهادهای پژوهشگر برای انجام پژوهش‌های کامل‌تری در این زمینه عبارت‌اند از: مطالعه‌ی تأثیر چپ دستی و راست دستی در نحوه ترسیم نقاشی‌های کودکان عادی و اختلال یادگیری.

۱. انجام پژوهش‌ها در زمینه سایر آزمون‌های نقاشی فرافکن از جمله: نقاشی سوژه آزاد، نقاشی خانه تخیلی، نقاشی خانواده.
۲. توصیه می‌شود از ابزارهای تشخیصی برای تأیید وجود اختلال عاطفی یا رفتاری مانند تست CSI-4 یا نظرات تشخیصی روان‌پزشکان و روان‌شناسان بالینی استفاده شود.

عاطفی در کودکان دارای مشکلات یادگیری کاملاً الزامی نیست و این امر نیازمند پژوهش بیشتر است و همچنین از آنجا که وجود یا عدم وجود اختلال عاطفی از طریق آزمون‌های تشخیصی دیگر بررسی نشد و به همین دلیل پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی از دو آزمون نقاشی و دیگر آزمون‌ها نیز استفاده شود. به نظر می‌رسد همچنان لزوم پژوهش بیشتر برای ارزیابی اعتبار شاخص‌های فرافکن تست‌های نقاشی وجود داشته باشد که این بار پژوهشگران بعدی با اتکا بر نتایج پژوهش‌های حاضر بهتر است با در نظر گرفتن روش‌های وسیع‌تر و دقیق‌تر برای رسیدن به نتایج بهتری ادامه دهند.

محدودیت‌های پژوهش

۱. در پژوهش حاضر امکان بررسی وضعیت اقتصادی - اجتماعی خانواده‌های آزمودنی‌ها از قبیل میزان درآمد، شغل، محل زندگی و غیره وجود نداشت.
۲. در پژوهش حاضر کودکان از نظر تفاوت در

زیر نویس‌ها:

1. MacHover

3. Handler

5. Koppitz

2. Hammer

4. Urban

6. Buck

منابع:

- اتکینسون، رینال، اتکینسون، ریچارد و هیلگارد، ارنست (۱۳۷۳)، *زمینه روان‌شناسی* (محمدتقی براهنی و همکاران، مترجم). تهران: انتشارات رشد. (تاریخ انتشار اثر به زبان اصلی، ۱۹۹۳).
- اولیوریو فراری، آنا (۱۳۸۲)، *نقاشی کودکان و مفاهیم آن* (عبدالرضا صرافان، مترجم). تهران: دستان. (تاریخ انتشار به زبان اصلی، ۱۹۹۲).
- بهرنگی، محمدرضا، و حسینیان، سیمین، و شریفی، حسن پاشا (۱۳۷۶)، *بررسی ناتوانی‌های یادگیری دانش‌آموزان مدارس ابتدایی تهران*، مجله پژوهش‌های دانشگاه تهران: جلد پنجم، شماره ۳ و ۴.

- تفرشی، فهیمه (۱۳۸۱)، شناخت رفتار عاطفی - اجتماعی دانش آموزان با ناتوانی یادگیری (دارای مشکلات یادگیری) و مقایسه آن با رفتار عاطفی - اجتماعی دانش آموزان بهنجار، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد واحد تهران مرکزی. دادستان، پریرخ (۱۳۸۲)، ارزشیابی شخصیتی کودکان براساس آزمونهای ترسیمی، تهران: رشد.
- دلاور، علی (۱۳۸۰)، روشهای آماری در روانشناسی و علوم تربیتی (ویرایش چهارم)، تهران: دانشگاه پیام نور.
- کاپلان (۱۳۷۵)، خلاصه روانپزشکی در علوم رفتاری - روانپزشکی بالینی (نصرت الله پورافکاری، مترجم)، تهران: شهراب.
- کرمن. ل (۱۳۷۱)، کاربرد تست ترسیم خانواده در کلینیک (پریرخ دادستان و محمد منصور، مترجم)، تهران: ژرف.
- مارنات، گری گراث (۱۳۸۲) راهنمای سنجش روانی (حسن پاشا شریفی و محمدرضا نیکخو، مترجم). تهران: رشد، تاریخ انتشار اثر به زبان اصلی، (۱۹۹۰).
- محمدی نیکو، طاهره (۱۳۸۱)، بررسی و مقایسه تحقیقات انجام شده در ایران و خارج از کشور در زمینه نارسائیهای ویژه یادگیری در ۷ سال گذشته، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- مرویان حسینی، رضا (۱۳۷۵)، مقایسه مشکلات روانی، رشد اجتماعی و عزت نفس دانش آموزان با اختلال های خواندن و نوشتن با دانش آموزان عادی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت معلم تهران.
- هالاوان، دانیل پی، و کافمن، جیمز (۱۳۷۲)، کودکان استثنایی (مقدمه ای بر آموزش ویژه)، (مجتبی جوادیان، مترجم)، مشهد: آستان قدس رضوی.
- هنرپرور، نرگس خاتون (۱۳۸۳)، مقایسه شاخص های عاطفی - هیجانی تست های ترسیمی (نقاشی آدم) در کودکان عادی و ناسازگار، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی.
- هومن، حیدر علی (۱۳۸۳)، شناخت روش علمی در علوم رفتاری، تهران: پارسا
- Heiberger. A. m. abell. S. C. ,Johnson, J, e.(1994). *cognitive assessment with House - Tree Person rawings: An empirical study*. Paper presented at the annual convention of the American pshchological Association, Los Angeles.CA.
- Leibowitz , M. (1999). *Interpreting projective drawing: a self psychological approach*, Branner / Mazel A member of the Taylor francis group.
- Marnat , G. G, Roberts, L. (1998), *Human Figure Drawings and House Tree person Drawings as Indicators of self- Esteem: A auantitative Approach*, journal of clinical psychology. V01. 54(2). 219 – 222.
- Masters, L. f. ; Mori , B. A. ; Mori, A. A. (1993) , *Teaching secondary students with mild learning and behavior problems; methods – materlials, strategies*. Book.Niolon, (1998) ,Chicago school of professional psychology: www.therapeuticchi LD.ca/chi LD ren’s- drawings / tree – test – house – drawings . htm.
- Phillips, s. Halford, G., wilson, w. H. (1992). *what changes in chi LD ren's drawing procedures? Relational complexity as a constraint on representational redescription*, PH. D . thesis, The university of Aueensland, Department of computer science, Brichane, Australia.
- Riddick,B. christopher, S. Farmer, M.and morgan S.(1999). *Self esteem and anxiety in the educa tional histories of adult dyslexic students*. Journal dyslexia. 5 . p .227 – P. 248.
- Sholomo, k., Miriam, F., shahar, L. and sholomo, S.(1998). LD , *Inter personal understanding and social Behavior in the classroom*. Journal of Learning Disabilities. Vol. 32 , No .3. p248 – p 255.